

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Lekaryds kyrka

Lekaryds socken i Alvesta kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2007

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av Alvesta kyrkliga samfällighet genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Lekaryds kyrka under hösten 2007. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gåtts igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Lekaryds kyrka

Kortfattad historik

Lekaryds socken omnämns första gången i de skriftliga källorna som ”Laekaryd” år 1422. Kyrkan uppfördes under senmedeltiden och ersatte då en tidigare träkyrka. Ursprungligen hade kyrkan en port åt söder. Under 1700- och 1800-talet har fönstren ändrats och förstorats. Sakristian och vapenhuset byggdes till under 1790-talet, varvid entrén flyttades till det senare. Vid samma tid tillkom även läktare, orgel och altartavla.

Exteriör

Kyrkan är uppförd i sten och består av ett rektangulärt långhus med utbyggt vapenhus i väster och dito sakristia i norr. Den ligger orienterad med koret i öster.

Vapenhuset har en kvadratisk grundform och ett mycket högre tak. Det är smalare än långhusets gavel och ligger något asymmetriskt anslutet till denna, inte helt centrerat. Kyrkans huvudingång finns på den västra sidan och består av trädörrar i ett stickbågsformat valv. De är klädda med en panel som lagts i romb-mönster och fernissats. En trappa om två steg i släthuggen granit leder upp till denna. Över dörren finns ett litet stickbågsformat fönster med färgade rutor i blyspröjs.

På den södra sidan finns ett fönster i samma utförande, fast något större.

Vindskivorna är målade i brunt. Underslagets brädor är målade i beige och försedda med ett flertal ventilgaller i plåt.

Långhuset är rektangulärt till formen, med ett högre tak. Detta är dock inte lika spetsigt som vapenhusets.

På den södra fasaden finns två för kyrkans storlek mycket stora rundbågsfönster, samt i den östra änden ett litet med högre placering. Spår finns i putsen efter två smala rundbågsfönster i storlek mittemellan de befintliga.

Den norra fasaden har motsvarande två stora fönster, samt är i den östra delen anslutet till sakristian. På den östligaste delen, över sakristians takfall, har delar av ett tidigare måleri tagits fram. Det utgörs av dekorativa bladornament i röd färg.

Gesims saknas. Underslagets brädor är målade i beige och försedda med ett flertal omålade ventilgaller i plåt. Vindskivorna är målade i brunt.

Sakristian är en lägre utbyggnad vars tak är betydligt flackare än kyrkans övriga. Den är rektangulär till grundformen och taknocken når upp till långhusets takfot.

Åt norr finns ett litet stickbågsformat fönster med färgade rutor i blyspröjs. Ovanför detta finns på gavelröstet en smal ventilationsöppning med vertikalt galler av järn.

På sakristians västra sida finns dess ingång. Porten av trä är modern, med panel lagd i fiskbensmönster och målade mörkbrun. Den har ett trappsteg i släthuggen granit och ovanför dörren sitter en modern armatur i opakt glas.

Sakristian saknar gesims. Underslagets brädor är målade i beige och på dess nordvästra sida sitter en ljudsignalanordning under en svart plastkåpa. Vindskivorna är målade i brunt.

Samtliga tak är täckta med tjärade spån. Hängrännor och stuprör är utförda i kopparplåt. Långhusets tak kröns av två flöjlar, den ena avbruten och den andra med årtal 1737.

Fasaderna är genomgående slätputsade och avfärgade i vitt utan särskilda dekorationer. En markerad sockel saknas och putsen är neddragen till marknivån. Där finns två små ventilationsöppningar med vitmålade galler på sakristian, samt två större med omålat galler på långhusets södra sida.

Långhusets större fönster är av korsposttyp med vitmålade ytterbågar i trä. Dessa är försedda med smala rutor i ofärgat katedralglas. De mindre fönstren har alla bågar i vitmålat trä, men färgade rutor i blyspröjs.

Solbänkarna är utförda i slåthuggen röd kalksten. Under sakristians fönster ligger dock en grovt huggen granitsten.

Exteriöra förändringar

Kyrkan uppfördes som en salskyrka under senmedeltiden och hade då en portal i söder. På 1790-talet uppfördes sakristian i sten i nordost och kyrkans ingång flyttades till det nya vapenhus i sten som uppfördes i väster. Under 1700- och 1800-talet sänktes, utvidgades och ändrades fönstren till den utformning de har idag.

1954 genomfördes en yttre restaurering då fasadernas puts renoverades och avfärgades. De då återupptäckta kalkmålningarna ansågs vara i för dåligt skick för att ta fram i sin helhet. Ett par mindre partier frilades och konserverades.

Fasadernas puts renoverades och avfärgades 1981. År 2001 tjärströks kyrktaket och klockstapelns tak.

Interiör

Direkt innanför kyrkporten utgör entréns stickbågsformade valv ett vindfång. Det avskiljs från vapenhuset med moderna glasade dörrar, målade i ljusgrått.

Vapenhuset är relativt rymligt för kyrkans storlek, men den låga takhöjden får det ändå att verka mindre. Det lågt placerade fönstret i söder gör det ganska ljust.

Golvet är lagt med kalkstensplattor och de putsade väggarna är avfärgade i svagt gult. Innertaketets brädor är målade i ljus grått. Dörrarna in mot kyrkorummet är målade i ljus gråa nyanser och fönstrets innerbåge i vitt. Under det senare står på golvet en järnbeslagen kista och på samma vägg sitter series pastorum. På motsatta sidan sitter två omålade epitafier på väggen och i taket hänger en lykta i klarglas och plåt.

I den västra muren finns på var sida om vindfånget ett mindre förvaringsutrymme bakom en gråmålad spegeldörr. Det norra av dem inrymmer kyrkans elcentral.

Kyrkorummet tar sin början direkt innanför dörren och inleds med två läktartrappor, en på var sida om mittgången. Efter dessa tar bänkinredningen vid och rummet sträcker sig fram till den plana korväggen i öster. Kyrkorummet präglas dels av sina inslag av ålderdomlig inredning, men framför allt av sin klassicistiska omdaning.

Det tunnvalvda takets brädor är målade i ljusblått. Den profilerade gesimsen längs långsidorna är målad i blått, mörkblått, rött, grått och guld. Innerväggarnas puts är avfärgad i ljus gult och de inre fönsterbågarna målade vita. Golvet brädor är mörkt fernissade.

På den södra väggen hänger den tidigare altartavlan från 1700-talet och dess rikt skulpterade och målade omfattning. Över mittgången hänger två ljuskronor i mässing.

De fasta bänkarna är indelade i två kvarter som sträcker sig från under läktaren fram till koret. Deras fasader och dörrar har en vackert skuren dekor i renässansstil. Fasaderna är målade i grått, med dekoren kontrastfullt målade i ljusare grått och svart, med förgyllda lister. Inredningen är målade i grått och ljusbrunt och försedd med dynor i svart tyg.

Koret är litet och förhållandevis mörkt. Det ligger ett trappsteg över kyrkorummet och dess golv består av lackade brädor.

Korets naturliga blickfång borde vara altartavlan, vilken dock är mycket mörk. Den omfattas av ljusgrå pilastrar som bär ett entablement i tempelgavelform. I tympanon sitter en strålsol. Omfattningen är i huvudsak ljusgrå med förgyllda lister.

Altaret står mot väggen under tavlan. Den lilla altarringen är enkelt utformad i klassicerande stil, målade i gråa nyanser med förgyllda lister runt speglarna. Knäfallet är klätt med blått tyg. På var sida om altartavlans omfattning sitter en psalmmummertavla som i färg och utförande påminner om denna.

På den norra väggen sitter den rikt snidade och målade predikstolen, som utgör ett större blickfång än korväggens uppställning. Det är ett vackert utfört barockarbete med skulpterade figurer och förgyllda dekorationer. Baldakinen är lika detaljrikt utförd. Korgens underdel är marmorerad i blågrått. Bakom predikstolen står en ljusbärare i svartmålat smidesjärn.

Vid den södra väggen står ett piano samt kyrkans dopfunt i vit sten. På väggen sitter i fönstret en färgrik glasmålning föreställande en såningsman.

Ett smalt och lågt rundbågsvalv i den norra korväggen leder in till sakristian. Dess järnskodda dörr är målade i ljusgrått.

Sakristian ligger två trappsteg lägre än koret och dess golv är lagt med mörkt tegel. Rummets tunnvalv utgör både tak och sidoväggar, murytorna är slätputsade och avfärgade i gulvitt. Fönstrets innerbåge av trä är vitmålad och mellan den och ytterbågen sitter ett kraftigt järngaller som målats vitt.

En enkel altarplats har anordnats i fönstret. På den södra väggen är en fast skåpinredning byggd, med fasad i ljust målade panel. I ett djupt valv i den västra väggen sitter sakristians entrédörr, bakom dess innerdörr. Båda är målade i gråa nyanser. Vid den östra väggen står en gråmålad och järnbeslagen kista och i taket hänger en armatur i plåt och frostat glas.

Läktaren bärs upp av två pelare i mittgången och två halvpelare vid sidoväggarna. Dessa är målade i brunt med förgyllda lister. Undertaket är målat i ljust grått och har tre infällda armaturer av modern typ. På väggarna under läktaren sitter två mässingslampetter för stearinljus.

Barriären har en enkelt klassicerande utformning. Den är rak över bänkkvarteren och halvcirkelformigt utsvängd över mittgången. Den är målade i näraliggande grå nyanser med förgyllda lister längs kanterna och runt speglarna.

Golvet på läktaren är plant och klätt med en blå heltäckningsmatta. Fasta bänkar saknas.

Orgelhuset, som är målat i grått, upptar en stor del av utrymmet.

Fasaden har en relativt enkel utformning i klassicerande stil. Den är målade i ljust grått och gråblått med förgyllda dekorationer. Fasaden kröns i mitten av en förgylld strålsol med dito änglar på ett vitt moln. Spelbordet är vänt från församlingen. Över läktaren hänger två mindre mässingskronor.

Interiöra förändringar

På 1790-talet skedde en del förändringar av kyrkans interiör i samband med att sakristia och vapenhus uppfördes. Inredningen målades i vitt och guld och en ny altartavla av Pehr Hörberg anskaffades 1794. Två år senare uppfördes läktaren, med orgel och fasad av Per Schiörlin.

1921 genomfördes en omfattande restaurering efter ritningar av arkitekt A Roland, Stockholm, under ledning av ingenjör Paul Boberg. De fältindelade väggarna målades vita och pilastrar och andra detaljer marmorades. Predikstol och bänkar gavs sin ursprungliga färg åter. Den gamla altartavlans omfattning restaureras och placeras på den södra långväggen, med altartavlan som återbördats från Gåvetorp. Läktartrapporna byggdes in och koret utvidgades genom att en bänkrad togs bort. Även korbänkarna borttogs. Smålandsposten rapporterade efter avslutat arbete, den 27 september 1921:

Kyrkans inre ter sig nu synnerligen ljust och vackert, målat i en marmorering, som väl harmonierar med den ursprungliga, vilken man återfunnit under ett tjockt lager av vit limfärg och guld – de gamlas sätt att restaurera och bevara våra helgedomar och deras konstskatter.

1948 tillkom dopfunt i kalksten, utförd av konstnär Jonas Fröding, Malmö.

1961 utfördes en omfattande restaurering under ledning av ingenjör Gösta Andersson och arkitekt Hans Lindén. En ny värmeanläggning installerades med pannrum i befintligt uthus och nya element insattes i kyrkan. Nytt golv med modern isolering lades in och innerväggarna putsades om. Fönstren försågs ny spröjsindelning och rutor i katedralglas. Bänkarna gjordes bekvämare och inredningen målades i gråblått med förgyllda lister. Nytt altare av ek tillkom och altartavlan konserverades. Predikstol och baldakin sänktes genom att korgens underdel togs bort. På läktaren togs alla bänkar bort. I vapenhuset lades golv av kalkstensplattor, skåputrymmen anordnades liksom vindfång. Sakristian försågs med nytt tegelgolv och fast skåpinredning. Nya armaturer sattes upp i både sakristia, vapenhus och på läktaren. Hörslinga, samt strålkastare för altaret monterades. Orgeln rengjordes och stämdes.

Den isolering av golven som skedde 1961 orsakade kraftiga mögelangrepp, eftersom ventilationen blev eftersatt. Detta upptäcktes i början av 1985. En omfattande mögelsanering inleddes i kyrkans golv, med schaktning av jordmassor. Ett nytt elvärme- och ventilationssystem installerades och innerväggarna kalkades. Predikstolens underdel sattes åter på plats och förgyllningsarbeten utfördes på altarring, predikstol och psalmnummertavlor. Två år senare restaurerades altartavlan.

År 2007 konserverades altaruppsatsen, predikstolen, timglasängeln samt ett begravningsvapen.

Viktigare inventarier

Predikstolen är daterad 1703, men köptes på 1790-talet till kyrkan från Söraby kyrka. Även den gamla altaruppsatsen är från 1700-talets första år. Den nuvarande altartavlan från år 1794 och målades av Pehr Hörberg.

Kyrkogården

Lekaryds kyrka ligger naturskönt på en naturlig höjd i landskapet. Miljön präglas av gammal gårdsbebyggelse och det odlade kulturlandskapet ligger öppet åt alla håll.

Kyrkogården är relativt liten och omges av en kallmur bestående av obearbetade natursten. Innanför denna löper en oregelbunden krans av lövträd i olika åldrar. Muren har en öppning i väster och en i öster, båda försedda med grindar i svartmålat smidesjärn. Från dessa och runt kyrkobyggnaden går en bred grusgång. Den västra gången har från grinden fram till kyrkporten en plattläggning av svart sten i mitten.

I kyrkogårdens nordöstra hörn står ett kombinerat bårhus och förråd. Det har vitputsade väggar och ett spånklätt sadeltak.

Ett fåtal träd står på den i övrigt gräsbevuxna kyrkogården. Rygghäckar saknas i kvarteren. Ett fåtal grusgravar finns i den västra delen, varav en mycket stor.

Vid muren sydväst om kyrkan står klockstapeln. Den är klädd med spån som rödfärgats, både på strävor och huv. Den spetsiga spiran kröns av en förgylld kula och tupp i plåt.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Lekaryds kyrka uppfördes under medeltiden som en enkel salkyrka. Den förändrades dock kraftigt under 1700- och 1800-talet, till viss del exteriört men framför allt interiört.

Det var vid 1790-talets restaurering som sakristian och det nuvarande vapenhuset byggdes till. Invändigt tillkom altartavlan och dess klassicerande omfattning, läktaren och orgeln.

Inredningen fick, även om man bevarade bänkfasaderna och predikstolen, en typisk klassicistisk prägel. Under samma tidsperiod förstörades även långhusets fönster till vad som ansågs lagom för 1800-talets standard.

Kyrkans litenhet och de bevarade inventarierna gör dock att något av den medeltida karaktären dröjer sig kvar. Denna kan inte helt återskapas, men möjligtvis understrykas med ett annat färgval för interiören. Exteriören ter sig mycket välbevarad, de förstörade fönstren till trots.

Långhusets underslag är försett med ett flertal ventiler. Deras plåtgaller bör målas in i samma nyans som brädorna för att bli mindre synliga. Den svarta täckkåpa av plast som sitter på sakristians underslag skulle också kunna målas in i denna färg.

På långhuset finns två ventiler vars plåtgaller är omålade. De bör färgas in i fasadens vita nyans för att inte dra blickarna till sig.

Kyrkans port har en sliten fernissa medan sakristians dörr är målad i mörkbrunt. En konsekvent färgsättning av kyrkans exteriöra snickerier vore att föredra, vilket även innefattar fönstren. Spröjsningen i långhusets stora fönster byttes till nuvarande täta variant så sent som 1961. Med dagens vita färg ges ingen kontrastverkan gentemot fasadens vita puts och på håll liknar de mer galler än fönsterspröjsar. En genomgående färgsättning av snickerierna, exempelvis i brunt som efterliknar tjärat trä, skulle ge exteriören en mer historiskt riktig prägel.

Färgsättningen är enkel och hållen i klassicistiskt ljusa nyanser av grått. Det ger ett lugnt och stilrent kyrkorum som mer stämmer överens med det tidiga 1800-talets ideal än den tid då kyrkan uppfördes. Interiören är alltför förändrad för att söka efter någon slags ursprunglig

färgsättning, men bänkarna ger med sina barocka fasader och sin slutna konstruktion utan sidogångar ändå ett ålderdomligt intryck. Möjligtvis kan man vid framtida restaureringar närma sig en varmare färgskala i inredningen, bruna och röda nyanser som kan ge kyrkorummet en mindre kall och avskalad atmosfär. Läktarens pelare och altaromfattningens pilastrar och entablement framstår också som väl enkla och platta i sitt enfärgade utförande. Här finns utrymme för exempelvis marmorering, vilket enligt tidigare restaurering varit fallet längre tillbaka i tiden.

Koret och dess altarpuppas brukar vara en kyrkas främsta blickfång. I Lekaryds kyrka upplevs det dock som mycket mörkt. Det beror dels på att det målade glasfönstret släpper igenom mycket litet ljus, och dels på att särskild belysning saknas. Detta gör att altartavlan och dess för kyrkorummet höga omfattning försvinner in i mörkret. Att byta ut den sentida glasmålningen mot rutor i ofärgat glas borde inte möta något hinder. I länets medeltida kyrkor brukar i regel dörrar som skotts med järnplåtar vara svartmålade. Den ljusst gråmålade dörren till sakristian ger därför ett lite konstigt intryck. Den uppfattas inte alls så solid och bastant som den säkerligen en gång velat utge sig för. Den kan med fördel målas svart vid nästa interiöra restaurering. Detta gäller även det smidda galler som sitter i sakristians fönster.

Vid framtida restaureringar bör stor hänsyn tas till kyrkans ålder. Att återskapa dess medeltida atmosfär är varken genomförbart eller att rekommendera, men kyrkorummet kunde tjäna på att den svala klassicistiska prägeln tonades ner något. De kalla grå och ljusblå färgerna kan med fördel bytas mot varmare, liksom väggarnas puts brytas med gult. Det kan vid färgsättning av inredningen vara lämpligt att utgå från den bevarade predikstolens varma färgskala.

Händelseregister

Kyrkan uppförs under senmedeltiden. Under 1700- och 1800-talen ändras och förstoras fönstren.

- 1737 - Två vindflöjlar tillkommer
- 1741 - Klockstapeln uppförs
- 1768 - Orgel av lektor Jonas Hielm, Växjö
- 1790-tal - Sakristian och vapenhuset uppförs
 - Inredningen målas i vitt och guld
- 1794 - Altartavla av Pehr Hörberg ersätter äldre tavla med snidad omfattning
- 1796 - Läktaren uppförs
 - Orgel av Per Schiörlin
- 1893 - Orgel av Carl Elfström, Ljungby
- 1921 - Restaurering efter ritningar av arkitekt A Roland, Stockholm, under ledning av ingenjör Paul Boberg
 - De fältindelade väggarna målas vita
 - Pilastrar och andra detaljer marmoreras
 - Predikstol och bänkar återfår sin ursprungliga färg
 - Korbänkarna tas bort
 - Koret utvidgas genom att en bänkrad tas bort
 - Läktartrappan byggs in
 - Den äldre altartavlan återbördas från Gåvetorp

- Altartavlans omfattning restaureras och placeras på den södra långväggen
- 1942 - Orgeln renoveras
- 1948 - Dopfunt i kalksten av konstnär Jonas Fröding, Malmö
- 1954 - Yttre restaurering
 - Fasadernas puts renoveras och avfärgas
 - Kalkmålningar friläggs och konserveras delvis
- 1961 - Restaurering under ledning av ingenjör Gösta Andersson och arkitekt Hans Lindén, Växjö
 - Ny värmeanläggning med pannrum i befintligt uthus
 - Nya element i kyrkan
 - Nytt golv med modern isolering läggs in
 - Bänkarna görs bekvämare
 - Innerväggarna putsas om
 - Inredningen målas i gråblått med förgyllda lister
 - Fönstren får ny spröjsindelning och förses med katedralglas
 - Altartavlan konserveras
 - Nytt altare av ek
 - Predikstol och baldakin sänks
 - Predikstolens underdel tas bort
 - Läktarens bänkar tas bort
 - Strålkastare för altaret monteras
 - Hörslinga inmonteras
 - Vindfång anordnas i vapenhuset
 - Skåputrymmen anordnas i vapenhuset
 - Nytt golv av kalkstensplattor i vapenhuset
 - Skåpinredning i sakristian
 - Nytt tegelgolv i sakristian
 - Orgeln rengörs och stäms av orgelbyggare Bernhard Svensson, Oskarshamn
 - Nya armaturer i sakristia, vapenhus och på läktaren
- 1964 - Orgeln omdisponeras
 - Glasmålning av Sven Joann i det mindre sydfönstret
- 1972 - Bänkarna förses med dynor
- 1975 - Bårhus- och ekonomibyggnad, ritat av arkitekt Anders Berglund, Värnamo
- 1981 - Yttre restaurering
 - Fasadernas puts renoveras och avfärgas
- 1985 - Kyrkan mögelsaneras i golvet
 - Nytt elvärme- och ventilationssystem installeras
 - Innerväggarna kalkas
 - Altarring, predikstol och psalmnummertavlor förgylls
 - Predikstolens underdel sätts på plats
- 1987 - Altartavlan restaureras av konservatorerna Rolf och Anna-Lisa Nilsson, Växjö
- 1995 - Klockstapeln restaureras
- 2001 - Taket och klockstapelns tak tjärstryks
- 2007 - Altaruppsatsen, predikstolen, timglasängeln samt ett begravningsvapen konserveras

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.

Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade.

Klipparkivet vid Smålands museum: Lekaryds kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Alvesta kommun, Byggärenden, Lekaryds kyrka

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998